

Anna Latko-Serafińska

Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec

INSKRYPCJE W ZABYTKOWYCH OBIEKTACH ARCHITEKTURY WIEJSKIEJ I MAŁOMIASTECZKOWEJ PRZENIESIONYCH DO SKANSENU W WYGIEŁZOWIE

Nadwiślański Park Etnograficzny, powołany do życia w latach 70. XX wieku jako skansen regionalny, miał za zadanie reprezentować tradycyjną kulturę ludową wsi i małych miasteczek z terenu pradoliny Wisły, zasiedlonej przez grupę etnograficzną Krakowiaków Zachodnich¹. Wybrany region etnograficzny obejmował ziemie leżące na zachód od Krakowa, po obu stronach Wisły aż do rzeki Przemszy, stanowiącej granicę Małopolski ze Śląskiem. Na północy granica sięgała do miejscowości Olkusz i Skąta, zaś na południu opierała się o Kęty, Wadowice i Myślenice².

Na teren dzisiejszego Muzeum – Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygiełzowie przeniesiono zabytkowe obiekty architektury drewnianej pochodzące z okresu od XVII do końca XIX wieku, które rozmieszczono w dwóch sektorach, małomiasteczkowym i wiejskim³. Pierwsze obiekty przeniesiono już w latach 70. XX wieku, a do roku 2007 na terenie skansenu stanęło dwadzieścia pięć zabytkowych obiektów⁴.

Zabudowa sektora małomiasteczkowego nawiązuje do typowego rolniczo-rzemieślniczego miasteczka, w skład którego wchodziły domy mieszkalne i spichlerze⁵. W sektorze wiejskim dominuje kościół wraz z zespołem

---

¹ M. Kornecki, M. Majka, *Jak powstawał Skansen w Lipowcu. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie w latach 1968–1975*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, T. 2: 1995, s. 102.

² H. Haduch, *Przewodnik po Nadwiślańskim Parku Etnograficznym w Wygiełzowie*, Wygiełzów 2013, s. 4.

³ Tamże, s. 9.

⁴ M. Grabski, *Ochrona budownictwa drewnianego. Małopolskie realizacje skansenowskie w końcu XIX i w XX wieku*, Kraków 2012, s. 220–221.

⁵ W strefie małomiasteczkowej skansenu usytuowano cztery obiekty zabytkowe, wśród nich znalazły się między innymi: dom małomiasteczkowy z Alwerni z 1825 r., dom małomiasteczkowy z Chrzanowa z 1804 r., spichlerz dworski z Kościelca z 1798 r.

sakralnym⁶ i chałupy⁷, których właściciele posiadali zróżnicowany status społeczny, majątkowy czy zawodowy, co przekładało się na architekturę, zdobnictwo i wyposażenie ich domostw. W tym sektorze znajdują się również obiekty przemysłu ludowego, takie jak: olejarnia⁸, budynki gospodarcze – stodoła⁹ i spichlerz¹⁰, a także tak zwana mała architektura, w skład której wchodzi przydrożny krzyż¹¹ i krzyż misyjny przy kościele w Ryczowie¹².

Przedmiotem niniejszych rozważań będą inskrypcje, które zdobią wnętrza obiektów architektury drewnianej na obszarze dzisiejszego Muzeum – Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygiełzowie i Zamku Lipowiec, rozmieszczone w sektorach małomiasteczkowym oraz wiejskim. W tym celu wytypowano trzynaście obiektów budownictwa drewnianego, w których widnieją okazałe inskrypcje. Wytypowane obiekty należały do średnio i zamożnych właścicieli, o wysokim statusie społecznym i ekonomicznym. Niestety w budynkach biedoty rzadko ryzowano inskrypcje, a w zachowywanych chałupach biedniackich znajdujących się na terenie skansenu, nie odnaleziono żadnych zdobień snycerskich ani inskrypcji. Z uwagi na utrudniony dostęp do najwyższej kondygnacji kilkunastometrowej dzwonnicy alarmowej z Nowej Góry, pochodzącej z 1778 roku, niemożliwe stało się (tylko i wyłącznie w tym jednym obiekcie) odczytanie zachowanego napisu. Wspomnieć przy tym należy, że nie przeprowadzono dotąd żadnego rozpoznania istniejących inskrypcji w skansenie.

Na bogactwo treści zawartych w inskrypcjach po raz pierwszy uwagę zwrócił Jan Stanisław Bystroń¹³, wzywając tym samym do ich zbierania i dokumentowania¹⁴. Napisy te zawierają zazwyczaj monogramy, dane dotyczące fundatora, cieśli, daty wystawienia czy budowy, modlitewnego wezwania czy też cytatów z Pisma Świętego. Wypisywane i wycinane na głównej belce drewnianej domu, chałupy, dworu czy kościoła¹⁵. Inskrypcje

⁶ Kościół drewniany, rzymsko-katolicki z Ryczowa z 1623 r. W skład zespołu sakralnego wchodzi również krzyż misyjny z Ryczowa z 1928 r., znajdujący się przy bocznym wejściu do kościoła.

⁷ Chałupa z Przegini Duchownej z 1862 r., chałupa z Podolsza z 1862 r., chałupa z Przeciszowa z 1837 r., chałupa z Bęczyna z 1892 r., okół ze Staniątek z 1855 r. i inne obiekty.

⁸ Olejarnia z Dąbrowy Szlacheckiej z II połowy XIX w., przebudowana w 1902 r.

⁹ Stodoła ze Staniątek z 1865 r.

¹⁰ Spichlerz plebański z Tenczynka z 1726 r.

¹¹ Krzyż drewniany „Boża Męka” z II połowy XIX w. z Luborzycy.

¹² Krzyż misyjny znajduje się przy wejściu bocznym do kościoła z Ryczowa, od strony południowej (1623–1928).

¹³ J. S. Bystroń, *Tematy, które mi odradzono: pisma etnograficzne rozproszone*, Warszawa 1980, s. 146–147.

¹⁴ J. Rożałowska, dz. cyt., s. 77–78.

¹⁵ J. S. Bystroń, dz. cyt., s. 110.

Inskrypcje w zabytkowych obiektach architektury wiejskiej i małomiasteczkowej...

umożliwiają precyzyjne datowanie obiektów, dostarczają też wiedzy o nazwiskach miejscowych chłopów, ich statusie społecznym czy gospodarczym, pozwalają informować o intencjach fundatorów. Teksty inskrypcji dostarczają nam również informacji o gwarze, o świadomości religijnej i narodowej fundatorów¹⁶. W pewnym stopniu napisy weszły w modę, a nie każdy czuł się na siłach, aby wymyślić nowy napis w swoim domu, dlatego często je powtarzano. Zwrócone były nie tylko do domowników, ale i do gości¹⁷ przekraczających próg domu. Często wykonywane były przez cieśli, którzy odwzorowywali poszczególne litery i słowa, nie znając pisma. Świadczyć mogą o tym fakcie zniekształcenia polskich i łacińskich sentencji, co widoczne jest również w zachowanych inskrypcjach chałup z Wygiełzowa.

Rozwój zdobnictwa architektonicznego nastąpił w drugiej połowie XIX wieku i trwał mniej więcej do początku okresu międzywojennego¹⁸. Działo się to za sprawą podniesienia stopy życiowej warstw chłopskich, na wsiach powstawały warsztaty stolarzy i cieśli wykazujących uzdolnienia w rzeźbieniu mebli, sprzętów, a także elementów wnętrza chałup – tragarzy czy ościeży drzwiowych¹⁹. Rozkwit zdobnictwa był możliwy również za sprawą nowych narzędzi ciesielsko-stolarskich, pozwalających na szczegółowe wycinanie ornamentów w drewnie. Na ziemiach polskich drewno było najpowszechniej wykorzystywanym i najbardziej lubianym surowcem, a deska stała się najważniejszym elementem dekoracyjnym w budownictwie drewnianym²⁰.

Do najciekawszych zdobień wnętrza chałup należą ciesielskie ozdoby tragarzy. Największe nasilenie ich zdobienia przypada na schyłek XIX wieku. Wykonanie ozdób ciesielskich na środkowej belce tragarzowej należało zwykle do majstra ciesielskiego. Głównym i ulubionym motywem zdobniczym na tragarzu była gwiazda, tak zwana rozeta, skomponowana na wzór rozwiniętego płatkowego kwiatu²¹, wpisana w koło.

Krakowiacy Zachodni zdobili swe chałupy rozetami cztero- i sześciornymi, wpisanymi w koło. Często wykonywali je cyrklem. Rozeta cyrklowa należy do najpowszechniejszych i najdawniejszych motywów zdobnictwa

¹⁶ M. Lipok-Bierwiaczonok, dz. cyt., s. 32; J. Rożałowska, dz. cyt., s. 77–78.

¹⁷ J.S. Bystroń, dz. cyt., s.112, 116.

¹⁸ J. Furdyna, *Zdobnictwo wnętrz wiejskich na terenie Widiel Wisły i Dolnego Sanu*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 27: 1973, nr 3, s. 135; T. Czerwiński, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 2006, s. 32.

¹⁹ I. Tłoczek, *Polskie snycerstwo*, Wrocław 1984, s. 85.

²⁰ M i W. Pokropek, *Budownictwo ludowe. Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie*, Warszawa 1995, s. 31 (Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce, T. 1); A. Mironiuk-Nikołska, *Polska Sztuka Ludowa*, Warszawa 2010, s. 220.

²¹ M. Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Kraków 1935, s. 76; J. Furdyna, dz. cyt., s. 135; I. Tłoczek, dz. cyt., s. 116.

ciesielskiego występujących w zasięgu europejskim²². Z gwiazdą wiązały się silne uczucia religijne i magiczne, miały zabezpieczać przed złem wszystkich domowników. W polskiej tradycji ludowej gwiazdy uznawane są za światło Boże, są symbolem dobroczynnego i przyjaznego ludzom światła Matki Boskiej (nazywanej Gwiazdą Zaranną), miłości i dobroci²³.

Podobnie jak gwiazda, rolę symboliczną i religijną w zdobnictwie odgrywał krzyżyk, a także splecione ze sobą pierwsze litery imion Jezusa i Maryi, tworzących święty monogram. Umieszczone zwykle centralnie, przybierały rozmaite formy o wysokich wartościach dekoracyjnych²⁴. Kompozycje wzbogacano datą budowy domu, nazwiskami i imionami właścicieli (lub tylko ich pierwszymi literami), różnymi napisami na belkach, wyrażającymi sentencje i błogosławieństwa pod adresem mieszkańców i domu²⁵. Stosowano również znak IHS lub JHS, będącym łacińskim skrótem od imienia *Jesus Hominum Salvator* (Jezus Zbawiciel Ludzi)²⁶.

Jak wcześniej wspomniałam, przedmiotem niniejszych rozważań są inskrypcje zdobiące wnętrza obiektów znajdujących się na terenie skansenu w Wygiełzowie. Trzynastcie z nich zasługuje na szczególną uwagę. Z sektora małomiasteczkowego wytypowałam trzy obiekty: dom z Alwerni z 1825 roku, dom z Chrzanowa z 1804 roku i spichlerz z Kościelca z 1798 roku.

W domu z Alwerni na belce tragarzowej widnieje inskrypcja, zawierająca cytat z Pisma Świętego: „A słowo stało się ciałem i mieszkało między Nami”, datę budowy: „D. 14 Maia R.P. 1825”, nazwisko i imiona fundatorów: „Fo. Jan Bigayski Barbara Bigayska” oraz dekoracyjny znak IHS, wpisany w podwójne zdobione koło. Napis wykonano w języku polskim, używając liter minuskuły. W alkierzyku na belce napis: „Wincenty Kołodziej maister”²⁷. W magazynach Muzeum znajduje się jeszcze jedna belka, która podczas przenoszenia domu z Alwerni do skansenu w Wygiełzowie, z niewiadomych przyczyn nie została powrotnie umiejscowiona w obiekcie. Być może uszkodzenia, które przyczyniły się do zatarcia inskrypcji (nie zachowały się końcówki belki), stały się czynnikiem decydującym o jej usunięciu z chałupy. Na belce znajduje się inskrypcja zapisana w języku hebrajskim, co wskazywać

²² *Materiały słownika terminologicznego budownictwa drewnianego*. 1–2, red. M. Kornecki, Kraków 1984, s. 85.

²³ B. Ogrodowska, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2000, s. 62.

²⁴ M. Gładysz, dz. cyt., s. 30; A. Włodarz, *Góralskie zdobnictwo w drewnie*, Warszawa 1981, s. 30.

²⁵ M. Lipok-Bierwiazczonek, *Przy śląskich drogach. Kapliczki i krzyże przydrożne na Górnym Śląsku*, Katowice 1998, s. 18,36; J. Rożałowska, *Lokalizacja małych obiektów architektury sakralnej oraz motywów ich wznoszenia*, „Literatura Ludowa”, 2005, nr 4/5, s. 77–78.

²⁶ J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007, s. 123.

²⁷ M. Kornecki, M. Majka, dz. cyt., s. 109.

Wnętrze domu z Chrzanowa, fragment inskrypcji;
 fot. P. Bujakiewicz

może na pochodzenie żydowskie fundatora obiektu. Napis znajdujący się po prawej stronie belki to końcowy fragment Psalmu 115.10 „On ich pomocą i tarczą” – [עזרם ומגנם הוא]. Uwzględniając częściowo zatarte litery [טחו ה'ב] i uzupełniając brakujące (w nawiasie) można odtworzyć pełny napis: [בית אהרן ב]טחו ה'ב עזרם ומגנם הוא] co daje tekst całego wersetu. W tłumaczeniu na polski: „Dom Aarona pokłada ufność w Panu, On ich pomocą i tarczą”. Środkowa część belki przedstawia dwa lwy adorujące przedmiot, trudny do zidentyfikowania. Być może jest to świecznik. Lewa część belki to również cytat Psalmu 118.03. W nawiasie zaznaczono brakujący fragment tekstu na belce – [יאמרו נא בית אהרן כי לעולם חסדו] – „Niech mówi Dom Aarona: Łaska jego na wieki”²⁸.

W domu z Chrzanowa również na belce znajduje się imię i nazwisko fundatora Franciszka Bulińskiego (mistrza cechu szewców), a także budowniczego domu majstra ciesielskiego Józefa Marmulewicza: „MA: JOZEF MARMVLEVIC”. Oba nazwiska uwieczniono na belce tragarzowej w dużej izbie, wraz z datą budowy „AM. AN. D 1804 DI 12 SEP (wrzesień)” i sentencją w języku łacińskim „ET OMNES HABITANTES IN EA FVN. FRANCISZEK BVLINSKI BEINA Z”²⁹, co w tłumaczeniu znaczy: „I wszyscy mieszkańcy w nim, fundator Franciszek Buliński”. Na środku belki umiejscowiono sześcioramienną rozetę, wpisaną w koło, po jej lewej stronie znak IHS (wraz z krzyżem i sercem) wpisany w koło, po prawej stronie rozety znak maryjny, wpisany w koło. Cały napis wykonano w języku łacińskim, używając liter majuskuły.

²⁸ Tłumaczenie inskrypcji znajdującej się na belce domu z Alwerni w języku hebrajskim oraz wyjaśnienia tekstu wykonał Wojciech Wyzina.

²⁹ M. Kornecki, M. Majka, dz. cyt., s. 109.

W trzecim obiekcie sektora małomiasteczkowego, w spichlerzu dworskim z Kościelca, na jego środkowej belce znajduje się tylko i wyłącznie data budowy – „1798 D. 9. maia”. Ze skrótu oznaczenia dnia wynika, że napis wykonano w języku polskim, używając minuskuły. Brak innych znaków i rozet w spichlerzu.

W sektorze wiejskim skansenu w Wygiełzowie wytypowałam dziesięć kolejnych inskrypcji, na które warto zwrócić uwagę. Pięć z nich pojawiło się w chałupach, jedna w olejarni i jedna w stodole, jedna w spichlerzu, dwie pozostałe na krzyżach będących już elementem tak zwanej małej architektury drewnianej skansenu, przy czym na jednym z krzyży zamiast wrytych napisów pojawiły się wyrzeźbione obrazy.

Chałupa z Przegini Duchownej, należąca wcześniej do sołtysa wsi Przeginia Duchowna, wiodącego życie wykraczające ponad stan chłopski, ozdobiona jest znaczną liczbą sentencji i wzorów, w całym obiekcie. Jest to jedyna chałupa, nad wejściem której znajduje się rok budowy obiektu (oznaczony polskimi literami „R.P.”) – „1862”, przedzielony po środku monogramem Chrystusa (znak IHS) wpisanym w podwójne koło. W izbie po prawej stronie obiektu – w kuchni znajduje się drugi monogram Chrystusa (znak IHS) z krzyżem i sercem wpisanym w koło. W izbie paradowej po lewej stronie obiektu – belka tragarzowa została w pełni ozdobiona ornamentami i sentencjami. Na belce znalazły się trzy rozety sześcioramienne wpisane w koło, jeden znak maryjny i jeden monogram Chrystusa (znak IHS) z krzyżem i sercem – oba znaki wpisane w koło. Na belce widnieją bogate napisy fundacyjne, sentencje religijne wyrażające błogosławieństwa dla mieszkańców i domu – by święty Florian uchronił od płomieni ognia. Od frontu następujący napis: „Umar Jezus na Krzyżu tak bardzo zranio ny Dłaciebie Grzesniku

Wnętrze chałupy z Przegini Duchownej, fragment inskrypcji w izbie paradowej;
fot. P. Bujakiewicz

*Inskrypcja we wnętrzach spichlerza plebańskiego z Tenczynka;
fot. P. Bujakiewicz*

żebyś był zbawiony / Kto wtem Domu będziez Mieszkalnikiem Pamiętają abys był Matki Bosky Miłosnikiem / fonDaToRowie Mikołaj I Maryiana Marchewkowie". Od spodu belki: „pobłogosław Boże to moje Mieszkanie zahoway Ognia Święty Floryanie d. 25 Lipca 1862 Roku Dałesmi Boże ztwoiey Opatrzności dayze i temu który mi zazdrosci"³⁰. Z inskrypcji wynika, że chałupa została wybudowana 25 lipca 1862 roku przez Mikołaja i Marianę Marchewków. Użyto tu języka polskiego i liternictwa minuskulnego.

W chałupie z Podolsza, w izbie kuchennej, na belce znajduje się sześcioramienna rozeta wpisana w koło. Obok wyryta data „1862”³¹ – jest to data budowy chałupy dla rodziny Drzyżdzyków.

W chałupie z Preciszowa na belce dużej izby znajduje się inskrypcja: „Jezus Marya Jozef Racz Domu Tego i mieszkańców W nim A D . 1837. D. 20 o Maia: F.T.K.J. Maryan i Zofia”³². Zawiera więc modlitewne wezwanie do Jezusa i Maryi – dla jego mieszkańców – Mariana i Zofii Kasperków i domu, który wybudowano 20 maja 1837 roku. Na środku belki rzeźbiona sześcioramienna rozeta wpisana w podwójne zdobione koło. Inskrypcja wykonana w języku

³⁰ Tamże, s. 113.

³¹ Tamże, s. 114.

³² Tamże, s. 115.

polskim, gdzie użyto liter minuskuły. W języku łacińskim użyto tylko skrótu A.D – czyli *Anno Domini* (Roku Pańskiego).

W chałupie z Bęczyna (plebanii) na belce wyrzeźbiono następującą inskrypcję: „R P 18 (rozeta) 92 D. 12 W.” Między datą roczną widnieje sześcioramienna rozeta wpisana w koło. Jest to zapewne data budowy chałupy. Inskrypcja wykonana w języku polskim przy użyciu majuskuły (Roku Pańskiego 1892 Dnia 12 Września).

W okole ze Staniątek wykonano na belce izby kuchennej znak krzyża i czteroramienną rozetę (wpisaną w koło), między którymi umieszczono rok budowy „1855”³³ i rok przebudowy obiektu „1978”. Obok rozety znajdują się dwa geometryczne wzory przypominające kształtem liście.

W olejarni z Dąbrowy Szlacheckiej, pochodzącej z II połowy XIX wieku widnieje na nadprożu drzwi wejściowych rok przebudowy (data ta zapewne odnosi się do gruntownego remontu i odnowienia obiektu) – „1902”³⁴. Nie odnaleziono żadnych innych napisów ani wzorów.

W stodole ze Staniątek, nad wrotami wyryty tylko i wyłącznie rok budowy „1865”. Brak innych wzorów.

W spichlerzu plebańskim z Tenczynka znajduje się również ciekawa inskrypcja „*Anno Dni 1726. d 12. Augusty*”³⁵. Wyznacza dokładną datę budowy – 12 sierpnia 1726 roku, a wykonano ją w języku łacińskim, używając minuskuły. W spichlerzu nie odnaleziono żadnych sentencji ani zdobień.

Zabudowę sektora wiejskiego dopełniają obiekty małej architektury, lecz jedynie obiekty małej architektury sakralnej ozdobiono inskrypcjami i obrazami ukazującymi pewne symbole, zrozumiałe dla ludzi niepiśmiennych, ale znających ewangeliczne sceny. Jednym z tych obiektów jest drewniany przydrożny krzyż „Boża Męka”, pochodzący z Luborzycy z II połowy XIX wieku.

W swoim wiekopomnym dziele³⁶ Tadeusz Seweryn zaproponował systematykę krzyży, sprowadzając ją do pięciu głównych typów, wywodzących się z formy krzyża rzymskiego. Jednym z tych typów jest krzyż, do którego pionowej belki przybite są narzędzia męki, a do poziomej drewniana zapaska z rzeźbionymi figurami. W XVII wieku, za sprawą kościoła, rozpowszechniono zwyczaj wystawiania krzyży, które nazywano Bożymi Mękami³⁷. Fundowano je przy dworach, kościołach i ziemiach podległych administracji kościelnej, głównie na polnych drogach we wsi i gościńcach. Kościół traktował ich budowę uznając je za ważny element pogłębienia religijności ludu, zwłaszcza w dobie kontreformacji. Synod z 1621 roku nakazywał wręcz

³³ Tamże, s. 116.

³⁴ Tamże, s. 117.

³⁵ Tamże, s. 112.

³⁶ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 11.

³⁷ I. Tłoczek, dz. cyt., s. 103.

proboszczom, by we wsiach należących do ich parafii, przy drogach publicznych ustawiane były znaki krzyża świętego³⁸. Boża Męka to staropolska nazwa przydrożnego krzyża, na którym znajdowała się figura ukrzyżowanego Chrystusa ze sceną ukrzyżowania lub sceną Męki Pańskiej³⁹. Krzyże te i miejsca, na których je wznoszono, otaczano czcią, żegnano się przy nich i odmawiano modlitwę⁴⁰. Pod wpływem warunków atmosferycznych krzyże ulegały rychłej zagładzie. Po zbutwieniu pionowej belki wkopywano ją powtórnie, wskutek czego malały na starość. W ten sposób przez lata dokonywano ich konserwacji, dzięki czemu przetrwały do początków wieku XX. W epoce zabobonnych ludzi wierzono, że umocnienie krzyża chylącego się ku upadkowi i wzniesienie nowej Bożej Męki zabezpieczało człowieka przed czarami i sprowadzało błogosławieństwo⁴¹. Na krzyżach tych na głównej płaszczyźnie znajdowały miejsce symbole, insygnia i tematy dotyczące Męki Pańskiej i Ukrzyżowania⁴². Zasadniczą treścią programu ikonograficznego rzeźb na wszystkich krzyżach są przedstawienia związane z męką Chrystusa. U stóp Ukrzyżowanego stoją Matka Bolesna i Jan Ewangelista. Przedstawienia te ilustrują wydarzenia pasyjne, które najmocniej utrwaliły się w religijności ludu polskiego⁴³.

Rzeźbiony krzyż z Luborzycy prezentuje scenę Ukrzyżowania. Na rozdleniu ramion krzyża, po bokach figuralna grupa pasyjna: Chrystus, Matka Boska Bolesna i święty Jan Ewangelista. Na krzyżu tym brak inskrypcji pisanej słowem, jednak wyrzeźbione zostały narzędzia Męki Pańskiej, ukazywane jako symbole jego cierpienia, które brały udział w Pasji, czyli w Męce Pańskiej. Po łacinie nazywane *Arma Christi* – czyli broń Chrystusa w walce przeciwko grzechowi i diabłu. Na ramionach krzyża po lewej stronie – młotek i po prawej – obcegi, które służyły do wyciągnięcia gwoździ z ciała Chrystusa. Na frontowej ścianie słupa płaskorzeźbione narzędzia: skrzyżowane dwie włócznie. Jedna przebiła serce Jezusa, na drugiej podano gąbkę nasączoną octem. Kolejnym symbolem jest gąbka w naczyniu z octem, którą podano cierpiącemu Jezusowi, aby ten mógł się napić. Drabina – posłużyła do zdjęcia z krzyża umęczonego ciała Chrystusa, następnie kogut na słupku, który zapał, gdy Piotr po raz trzeci zaparł się Jezusa. Jest to symbol zdrady i przemijalności życia⁴⁴, a także zmartwychwstania (przed świtem). Kogut

³⁸ A. Różycki, P. Szczegółów, A. Jackowski, *Pejzaż fraszobliwy. Kapliczki i krzyże przydrożne*, Warszawa 2006, s. 6.

³⁹ T. Czerwiński, dz. cyt., s. 52.

⁴⁰ B. Ogrodowska, dz. cyt., s. 22–23.

⁴¹ T. Seweryn, dz. cyt., s. 10–11.

⁴² A. Mironiuk-Nikolska, dz. cyt., s. 17, 29–30.

⁴³ A. Kunczyńska-Iracka, *Krzyże rzeźbione i monolityczne figury drewniane z Małopolski*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 30: 1976, nr 3–4, s. 195.

⁴⁴ T. Seweryn, dz. cyt., s. 23.

Krzyż z Luborzycy znajdujący się na terenie skansenu; fot. P. Bujakiewicz

symbolizuje też zaparcie się Piotra. Dłoń to tak zwana Ręka Boga Ojca lub rękawica symbolizująca policzkowanie Jezusa. Poniżej dwa dzbanki (amputki) i chleb, symbolizujące Ostatnią Wieczerzę Chrystusa. Ostatnia wieczerza opisana jest w Ewangelii według świętego Łukasza. Przedstawione na krzyżu z Luborzycy dzbanki trudno było zinterpretować i uznać za symbol Męki Chrystusa. Wiadome jest, że w ikonografii chrześcijańskiej zarejestrowano ich około czterdziestu. W wyjaśnieniu pomógł dopiero ks. Jakub Szyszeń z parafii pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela w Chrzanowie, interpretując owe dzbanki jako amputki zawierające wodę i wino, którymi zostanie napełniony kielich eucharystyczny. Zatem jest to motyw o charakterze liturgicznym.

Drugim obiektem sakralnym znajdującym się w skansenie jest krzyż misyjny z 1928 roku, znajdujący się przy wejściu bocznym do kościoła z Ryczowa. Druga z dat 1623, wyrytych na słupie, upamiętnia konsekrację kościoła⁴⁵. Na ramionach krzyża (belka pozioma) znajduje się wyryty napis w języku polskim: „RATVJ DVSZĘ SWOJĄ”. Na słupie dwie daty roczne, jedna pod drugą, przedzielone rzymską cyfrą 11: „1623 XI 1928”. Użyto tu liter majuskuły. Krzyże misyjne upamiętniały ważne wydarzenia w parafii, na przykład święte misje ewangelizacyjne. Powstawały z reguły z inicjatywy kleru, głównie na placu przed kościołem⁴⁶. Wznoszone w otoczeniu kościoła, stanowiły centrum parafii, a swoją obecnością potęgowały *sacrum* tego miejsca⁴⁷.

Jak już wcześniej wspominałam, na terenie skansenu zinwentaryzowano trzynaście inskrypcji. Wszystkie (oprócz krzyża z Luborzycy) uwzględniały datę powstania lub budowy obiektu, w przypadku chałup czy domów uzupełniano napisy inicjałami lub pełnymi imionami i nazwiskami fundatorów – właścicieli. Spośród wszystkich inskrypcji, zaledwie dwie pochodziły z XVIII wieku, dziewięć z XIX wieku (uwzględniając krzyż z Luborzycy), jedna z I połowy XX wieku. Napisy sporządzano najczęściej w języku polskim, w dwóch przypadkach użyto tylko i wyłącznie języka łacińskiego (1726, 1804), w jednym przypadku dochodzi do przenikania się języka łacińskiego na przemian z językiem polskim (1837). Tylko w jednym przypadku zachowana jest inskrypcja w języku polskim i hebrajskim na dwóch oddzielnych belkach (1825). Zachowane inskrypcje wskazały na znaczącą rolę języka polskiego, który przeważał w XIX wieku na terenach zamieszkałych przez Krakowiaków Zachodnich. Stan zachowanych inskrypcji określić możemy jako bardzo dobry, gdyż nie ma żadnych problemów z ich odczytaniem. Napisy umieszczano według jednego wspólnego modelu, najczęściej na belce tragarzowej, gdzie obok większości napisów widnieją rozety. W przypadku

⁴⁵ H. Haduch, dz. cyt., s. 38.

⁴⁶ A. Różycki, P. Szczegółow, A. Jackowski, dz. cyt., s. 8; A. Jackowski, *Polska Sztuka Ludowa*, Warszawa 2002, s. 38.

⁴⁷ J. Rożałowska, dz. cyt., s. 68.

krzyży – napis znajdował się na ramionach belki poziomej. W inskrypcjach dominuje minuskuła, rzadziej występuje majuskuła. Pismo nie należy do ozdobnych, poza dwoma obiektami – domem z Alwerni w przypadku belki z inskrypcją w języku hebrajskim i chałupą z Przegini Duchownej.

Opierając się na klasyfikacji wypracowanej przez Józefa Szymańskiego, na terenie całego skansenu w Wygiełzowie znajdują się inskrypcje religijne⁴⁸, które zawierają sentencje o charakterze modlitewnym i biblijnym. W większości obiektów są też inskrypcje informacyjne, odnoszące się na przykład do daty budowy. Ryzowane napisy na belkach tragarzowych, podobnie jak krzyże, miały również wymiar apotropaiczny, co wynika bezpośrednio z ich treści, jak i z towarzyszących akronimów (IHS, INRI), znanych od średniowiecza ze swych funkcji magicznych, chroniących przed złem. W związku z powyższym, inskrypcje te okazały się ciekawym materiałem badawczym. Nie pełniły tylko i wyłącznie funkcji ozdobnej, chociaż wykonane były z ogromnym kunsztem snycerskim i mistrzowską starannością. Problematyka inskrypcji w zabytkowych obiektach architektury wiejskiej i małomiasteczkowej wymaga jeszcze wielu szczegółowych badań, które powinny stać się w przyszłości przyczynkiem do badań nad kulturą pisma poszczególnych grup etnograficznych, w tym Krakowiaków Zachodnich.

BIBLIOGRAFIA

- J.S. Bystróż, *Tematy, które mi odradzono: pisma etnograficzne rozproszone*, Warszawa 1980
- T. Czerwiński, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 2006
- J. Furdyna, *Zdobnictwo wewnątrz wiejskich na terenie Widel Wisty i Dolnego Sanu*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 27: 1973, nr 3, s. 131–148
- M. Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Kraków 1935
- M. Grabski, *Ochrona budownictwa drewnianego. Małopolskie realizacje skansenowskie w końcu XIX i w XX wieku*, Kraków 2012
- H. Haduch, *Przewodnik po Nadwiślańskim Parku Etnograficznym w Wygiełzowie*, Wygiełzów 2013
- A. Jackowski, *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2002
- M. Kornecki, M. Majka, *Jak powstał Skansen w Lipowcu. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie w latach 1968–1975*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1995, s. 99–142
- A. Kunczyńska-Iracka, *Krzyże rzeźbione i monolityczne figury drewniane z Małopolski*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 30: 1976, nr 3–4, s. 181–198
- M. Lipok-Bierwiaczonek, *Przy śląskich drogach. Kapliczki i krzyże przydrożne na Górnym Śląsku*, Katowice 1998

⁴⁸ *Potrzeby i możliwości polskiej epigrafiki [w:] Problemy nauk pomocniczych historii. Materiały na II konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii*, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 64.

Inskrypcje w zabytkowych obiektach architektury wiejskiej i małomiasteczkowej...

- Materiały słownika terminologicznego budownictwa drewnianego. 1–2*, red. M. Kornecki, Kraków 1984
- A. Mironiuk-Nikolska, *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2010
- B. Ogrodowska, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2000
- M i W. Pokropek, *Budownictwo ludowe. Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie*, Warszawa 1995 (Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce; T. 1)
- Potrzeby i możliwości polskiej epigrafiki [w:] Problemy nauk pomocniczych historii. Materiały na II konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii*, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 63–77
- J. Rożałowska, *Lokalizacja małych obiektów architektury sakralnej oraz motywy ich wznoszenia*, „Literatura Ludowa”, 2005, nr 4/5, s. 67–79
- A. Różycki, P. Szczegółów, A. Jackowski, *Pejzaż fraszobliwy. Kapliczki i krzyże przydrożne*, Warszawa 2000
- J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007
- T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958
- I. Tłoczek, *Polskie snycerstwo*, Wrocław 1984
- A. Włodarz, *Góralskie zdobnictwo w drewnie*, Warszawa 1981

SUMMARY

Anna Latko-Serafińska

INSCRIPTIONS OF THE COUNTRYSIDE AREA BY THE EXAMPLE OF TREASURES MOVED TO THE OPEN-AIR MUSEUM IN WYGIĘLZÓW

Thirteen decorated inscriptions of wooden architecture were recorded in the inventory of the open-air museum in Wygięłzów. These include: cottages, a barn, an oil mill and a garner as well as wooden crosses. These buildings and items were ornamented with inscriptions, rosettes, crosses and monograms. The inscriptions presented in the article were most often made in Polish, rarely in Latin or Hebrew. Further research on inscriptions should contribute to the closer examination of writings of various ethnic groups, including Western Cracovian people.

KEY WORDS: INSCRIPTIONS, OPEN-AIR MUSEUM, ROSETTE, CROSS, COTTAGE, WESTERN
CRACOVIAN PEOPLE